

AMELÎ TASAVVUFUN MESELELERİ

Hazırlayan: Prof. Dr. Ali Bolat

1. Sûfînin Manevî Yolculuğu

Seyr, arapça yürümek, gezmek, gitmek anlamlarına gelmektedir. Sûfî ıstılahta Allah'a ulaşmak için kişinin yaptığı manevî yolculuk, kötü huylardan iyi huylara yönelmek, kötülükleri barındıran nefsinden, mutlak iyi olan Allah'a doğru yürümek olarak tanımlanmıştır. Seyr kavramı daha çok tasavvufun bir ilim olarak teşekkül ettiği zamanlarda derunî anlamını bulmuştur. Seyrin her bir merhalesi kalben yapılan bir seyahati, vücut çölünü aşarak Allah'a ulaşmanın manevî bir aşamasını ifade eder. Bu bağlamda;

- a. Seyr ilallah: Nefsten kalbe doğru yolculuktur. Sâlikin zikrinde Allah'a doğru yükselir.
- b. Seyr fi'llah: Allah'ta seyr etmek. Yolculuğun ikinci basamağı. Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmak, Allah ahlâkı ile ahlâklanmak demektir.
- c. Seyr maa'llah: Allah ile seyr etmek demektir. Bu seyrin Allah'a en yakın olduğu anıdır. Bundan dolayı seyrin bu aşamasına, "makâm-ı kâbe kavseyn ev ednâ" adı verilir.
- d. Seyr anillah: İrşad ve halkı terbiye için tekrar halka dönmek, vahdetten kesrete rücû etmektir.

Sülûk ise yola girmek ve o yolda yürümek anlamlarına gelir. Sülûkta, yol almanın amacı olan Allah'a kavuşmak da söz konusudur. Seyrin evvelinde sülûk, nihayetinde vusûl bulunur. Bu da Allah'a yakınlık mertebelerine ulaşmayı ifade etmektedir. Tasavvufta, sülûk, namaz için abdestin lüzumuna benzetilir. Abdesti olmayanın namazı nasıl olmuyorsa, sülûku olmayanın da seyri yok sayılır. Seyr ve sülûk, bilhassa tarikatlar döneminden sonra birbirinden kopmaz iki kavram olarak "seyr u sülûk" şeklinde kullanılmıştır.

Tasavvufta seyr u sülûk denildiği zaman, insanın nefsanî kirlilerden arınmasını sağlayacak bir eylemler bütünü kastedilmektedir. Sûfî düşüncede nefis, insanı kötülüğe sevk eden bir donanımla yaratılmıştır. Bu yüzden onu dizginlemek, kontrol altına almak için birtakım riyazatlar yapılır. Böylece kişi Allah'a ulaşmak yolunda aşamalı olarak nefsinin kötülüklerinden kurtulmaya gayret eder. Sûfîler bu aşamalı nefis terbiyesine "seyr u sülûk" adını vermişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, seyr u sülûkun tarikatlardan önceki ve sonraki durumu arasında bazı farkların bulunduğu meselesidir. Şöyle ki, tarikatlardan önce seyr u sülûk, tasavvuf yoluna girmekle eş anlamlı idi denilebilir. Bu nedenle, seyr u sülûk için birtakım riyazatları ihtiva eden belli tanımlamalardan ziyade, tasavvufî yola adım atmanın kendisi bir bakıma seyr u sülûk kavramına karşılık gelir. Bundan dolayı, ilk dönem eserlerde kavramsal bir tanımla karşılaşmak zordur. Bununla beraber, sülûk tabirine ilk kez Kuşeyrî'nin *Tertibü's-sülûk* adlı eserinde rastlanmaktadır. Kuşeyrî bu eserinde, bir şeyh gözetiminde, sistematik olarak yapılacak zikir üzerinde durmuştur. İlk dönem eserlerine baktığımızda, belli kurullarla işleyen bir seyr u sülûk olmasa da, Allah'a ulaşmak demek olan sülûka dair bir takım kural ve kaideler ön plana çıkmaktadır. Sadece bu dönemde değil tasavvufun bütün dönemlerinde geçerli olan bu kaidelerin birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Sülûk niyet ile başlar. Niyet ise pişmanlık duymak ve tevbe etmektir.

2- Sülûkun amacı kişinin nefsinin kötülüklerinden kurtulmasıdır. Sâlike düşen görev, bu amacını hiçbir zaman unutmamaktır. Bu anlamda sâlik nefsinin afetlerinden emin ve gâfil olmamalıdır.

3- Seyr u sülûk yolu, bir takım riyazat ve mücâhede üzerine kuruludur. Buna riâyet esastır.

4- Bu yolda esas, nihai amaç Hakk’a vuslattır. Kişi kendi sıfatından fâni olup, Allah’ın sıfatıyla bâki olmak için bu yola adım atar.

Tarîkatlar öncesi dönemde her ne kadar seyr u sülûkun geniş bir anlam çerçevesi bulursa da, bu yolun bir rehber gözetiminde kat edilmesi vurgusu yine hâkimdir. Bu bakımdan, kişinin bu yolu daha önce geçmiş ehil bir kişiden yardım alması elzem olarak görülmüştür. Sûfî düşüncede mürşîd ya da şeyh olarak tabir edilen manevî öndere olan gereksinim, gideceği yolu hiçbir şekilde bilmeyen birinin kılavuza olan ihtiyacına benzetilir. Şeyh, tasavvuf yolunun hem teorik hem pratik bütün inceliklerini bilen bir şahsiyet olarak bir öğretici, yol gösterici vazifesi görmektedir. Dolayısıyla bu yolun bir kılavuz olmadan aşılması imkânsız değilse de çok zordur. Bu sebeple Bâyezîd Bistamî, “Üstadı bulunmayanın üstadı şeytandır.” demiştir.¹

Özetle, ilk dönemde seyr u sülûk, bütün bir dini yaşantıyı düzene sokma, daha özelde, tasavvuf yolunu tercih etmek anlamında kullanılıyordu. Bu da günahların farkına vararak tevbe etme ve Allah’a vuslat için niyet ve belli birtakım riyazatlarla yolu kat edeceği bir yola girmek olarak anlaşılıyordu.

Tarîkatlar dönemine geldiğimizde ise karşımıza çok daha sistematik bir seyr u sülûk anlatı ve uygulaması çıkmaktadır. Bu dönemde maksat (nefsi terbiye etmek) aynı kalmakla beraber, özel olarak belirlenmiş yöntemler ön plana çıkmaktadır. Tasavvuf yolunun artık iyice sistematik bir noktaya geldiği, kişinin hayatının hemen her alanını kapsayan ritüellerin ortaya çıktığı tarîkatlar döneminde, seyr u sülûk da her tarîkatın kendi meşrebine göre belli bir usûl çerçevesinde icra edilmeye başlanmıştır. Tarîkatlar dönemi seyr u sülûkun en önemli özelliği, oldukça detaylı ve hemen her bir aşamanın önceden belirlenmiş olmasıdır. Zikirler, dualar, halvet süreleri gibi uygulamalarda tarîkatlar arası farklar bulunmakla beraber artık bir sistem söz konusudur. Bu bağlamda tarîkatlar dönemindeki seyr u sülûku, kişinin bir tarîkate mensubiyet dâhilinde ve kâmil bir şeyhin gözetiminde, belirli riyazatları yerine getirmek suretiyle, dervişliğe başlayışından vuslatını tamamladığı noktaya kadar yaptığı manevî yolculuk olarak tanımlayabiliriz. Seyr u sülûk denilen bu yolculuğun başında olana “mübtedî”, bu yolda olana “sâlik” veya “mutavassıt”, yolun sonuna varana ise “müntehî” adı verilir.

Tarîkatlarda seyr u sülûk uygulamaları, genel çerçeve aynı olmakla beraber, bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin Nakşibendiyye’de, insan bedenindeki “letaif” adı verilen bazı bölgelere (kalp, ruh, sır gibi) yoğunlaşarak zikretmek seyr ü sulukun ilk aşamasıdır. Ardından nefiy ve ispat zikri, sonra murâkabe evresi gelir. Rifâilîlik’te, seyr u sülûkun başlangıcı şeyhin talimatı ile bolca salât ü selâm getirmektir. Halvetiyye’de seyr u sülûk, “esmâ-i seb’a” ile (La ilahe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhâr) yapılmaktadır ki bu yedi isim nefsin yedi sıfatına karşılık gelmektedir. Yine Kâdiriyye’de sülûk eğitimi aynı şekilde esma-yı seb’a zikri ile gerçekleştirilir. Bu farklı uygulamalar sadece tarîkatlar arasında değil, aynı tarîkatın farklı kollarında da söz konusu olabilmektedir. Bu manevî yolculuk sürecinde sâlikin katettiği mertebeler ve yaşadığı tecrübeleri ifade etmek üzere “hâl” ve “makâm” kavramları kullanılmaktadır.

¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 489.

2. Tasavvuf Yolunun Basamakları: Hâller ve Makâmlar

Daha önce de temas ettiğimiz üzere kişi, bir an, şimşek gibi parlayan bir duygunun tesiri altında kalır ve daha sonra bu kendisine gelen anlam ondan gider. Bu açıdan hâl kavramının seyr u sülûk açısından olumlu ve riskli diyebileceğimiz yanları vardır. Şöyle ki: Seyr ü sülûka başlayan birinin, Allah'a ulaşmak yolunda kat etmesi gereken menziller vardır. Riyazatla, mücâhedeyle bu menziller kat edildikçe ruhen bir terakki meydana gelir. Bu terakki esnasında, kişinin kalbi ilahî âleme karşı açık bir hâle gelir. Sâlik ilahî manalara erişebilir, kendisinde hâl dediğimiz manalar zuhûr edebilir. Bu bir bakıma sâlikin doğru yolda olduğunu da gösterir. Zira hâlde vehbîlik vardır. Yani bu mana sâlike Allah'ın bir ihsanıdır. Diğer yandan, aynı durum sâlikte, “kemâle erdim” düşüncesiyle mühim yanılgılara sebep olabilir. Sûfilere göre bu bir felakettir. Nitekim Kuşeyrî'ye göre sâlik, kendisine gelen sırları “yakasındaki düğme ve başındaki sarığa” varıncaya kadar gizlemeli, Hakk'tan gelen bu tür yaklaşımlara, daha üst menzillere ermek için, itibar etmemeli, yani gurura ve kibre kapılmamalıdır. Buradaki esas, istikametten şaşmamak, gerçek maksadı unutmamaktır. Bâyezîd Bistamî şöyle demektedir: “Bir adam suyun üzerine seccade serse, gökyüzüne bağdaş kurup otursa, emir ve nehiy çizgisindeki tavrını görmedikçe ona aldanmayın.”²

Makâm, yerleşilen yer manasına gelir. Sâlikin tekrar ede ede, riyazatlarla bir vasıf hâline getirdiği huy ile bir mevkide mukim olmasıdır. Hâlde vehbîlik varken makâmda kesbîlik vardır. Hâllerde belli bir sıra yokken, makâmın sırası vardır ve her bir makâmın icabı yerine getirilmeden diğerine geçilemez. Bu yüzden kazanılması ve geçilmesi gereken makâmlar, bir usûl dairesinde belirlenmiştir. Bu ilerlemede, bir makâmın icabını yerine getirmek, diğer makâma geçişin sebebidir ya da bir makâmın icabını yerine getirmenin sonucu, yeni bir makâma geçmektir.

Seyr u sülûkta kat edilecek makamların hangileri olduğunu, klasik eserler döneminden itibaren takip etmek mümkündür. Belli başlı tasavvuf metinleri, sayıları değişken olsa da hâller ve makâmlara dair bir sıralama ortaya koymuşlardır.³ Hâller ve makâmlara ilişkin belli başlı tertiplerden Serrâc'ın tasnifi şöyledir: 1. Tevbe, 2. Verâ, 3. Zühd, 4. Fakr, 5. Sabır, 6. Tevekkül, 7. Rızâ.

Gazzâlî'nin, tasnifi, “Tevbe, Sabır-Şükür, Havf-Recâ, Fakr-Zühd, Tevhid-Tevekkül, Muhabbet-Şevk, Niyet-İhlâs-Sıdk, Murâkabe-Muhâsebe, Tefekkür, Zikrü'l-mevt.” şeklindedir.⁴

Sühreverdî'nin on esası şunlardır: 1. Tevbe, 2. Vera, 3. Zühd, 4. Sabır, 5. Fakr, 6. Şükür, 7. Havf, 8. Recâ, 9. Tevekkül, 10. Rızâ.⁵

Yukarıda görüldüğü üzere tasniflerin sıralamasında ve sayılarında farklılıklar olmakla beraber, hemen bütün tasniflerde başlangıcın tevbe, bitişin ise rızâ ile olduğunu belirtmek gerekir. Esasen bu durum, seyr u sülûk sürecinin temel felsefesini açıkça göstermektedir: Seyr u sülûk, insanın nefsinin kötülüklerinden kurtulma isteği ile harekete geçmesi, nefsini dizginleyerek onu dönüştürme sürecidir. Bu anlamda, başlangıçtan sona kadar nefsin çeşitli vasıflarının ön plana çıktığı aşamaları vardır. Bu aşamalar genel olarak yedi kategoride ele alınmakta olup tasavvuf terminolojisinde buna “etvâr-ı seb'a” adı verilir.

² Serrâc, *Luma'*, s.400.

³ Bu tertiplere ilişkin olarak bkz. Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı*, Dergâh Yay., İstanbul 2005, ss. 301-322.

⁴ Esasen Gazzâlî makâm ve halleri onlu tasnifler şeklinde ve bir arada zikretmiştir: Krş. Gazzâlî, *İhyâ'*, C. IV.

⁵ Sühreverdî, *Avârif*, ss. 478-502.

3. Manevî Terakkînin Sistemli Bir Özeti: Etvâr-ı Seb'â

Nefis, arapça n-f-s kökünden can, kendi, bir şeyin özü, cevher, su, ceset, kan gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Nefis, Zatullah, Rûh-u insanî, Kalp, Sadr gibi değişik anlamlarda Kur'ân'da zikredilmiştir. Sûfî düşüncede ise, kötülüğe eğilimli oluşu nefsin en belirgin özelliğidir. Buna göre nefis, kötülüğü emredici, inkârcı, hilekâr, fücurla dolu ve şerrin kaynağıdır. İlk dönemden itibaren sûfîler nefsi Allah ile aralarında en büyük engel olarak görmüşler, bu yüzden onu yılan, fare, köpek gibi insanda kötü duygular uyandıran hayvanlar şeklinde tavsir etmişlerdir.

Kötülüğe meyline rağmen, sûfî düşüncede nefsi öldürmek, yok etmek gibi bir anlayış yoktur. Bunun yerine, onun terbiye edilmesi ve dizginlenmesi gerekir. Kuşeyrî, “Nefis atı gazaba gelip şahlandı mı haline uygun tedbirler almak lazım gelir.”⁶ derken bu hususa vurgu yapmaktadır. Sûfîlerin bu düşüncesi mühim bir insanî gerçeği de ifade etmektedir. Nefis, insan yaşadığı sürece onunla birlikte var olacaktır. Cüneyd'in, “Tasavvuf barışı olmayan bir savaştır.” sözü, sanırız bu noktada oldukça mühim bir tanımlamadır. İnsan yaşadığı müddetçe, bir düşmanla yaşamak durumundadır.

Sûfînin amacı Allah'a vuslattır. Bu ise ancak Allah'ı bilmekle mümkündür. Bu yola çıktığında sûfî, işe kendini tanımakla başlar. Nefsiyle ilgilenir. “Nefsini bilen Rabbini bilir” ilkesi gereğince o, kendi üzerinde bir süreci işleterek Allah'a ulaşmayı amaçlamaktadır. Bir bakıma sûfî, Allah'a ulaşma yolunda, kendi nefsinin merhalelerini geçmekte, her merhaleyi aştıkça Allah'a daha da yakınlaşmaktadır.

Tarîkatlar öncesi dönemde, insan bedenindeki nefsin üç türlü özelliği vardır: Kötülüğü emredici olarak “emmâre”, kötülüğü kınayıcı olarak “levvâme” ve itminana eren manasında “mutmainne.” Tarîkatlar döneminde ise nefsanî metodu uygulayan tarîkatlarda seyr u sülûkla bağlantılı olarak, nefis yedi sıfatı haiz yedi mertebe “etvâr-ı seb'â” olarak kabul edilir. Nefis terbiyesi yani seyr u sülûkta, nefsin her bir mertebesi, Allah'ın yedi isminden biri zikredilerek aşılır. Sûfînin bu yolculukta katedeceği nefsin yedi mertebesi şunlardır:

1. Nefs-i Emmâre: Sâlik bu mertebede behîmî arzularının esiridir. Bu mertebede kelime-i tevhid zikri yapılır.

2. Nefs-i Levvâme: Sâlik kötülük işlemeye devam eder, ancak bundan pişmanlık duyar. Dolayısıyla nefis kötülükten iyiliğe doğru dönmüştür denilebilir. Bu mertebede ism-i celâl (Allah) zikrine devam edilir.

3. Nefs-i Mülhime: İlham ve keşfe mahzar olan nefistir. Bu mertebede nefis, bayağı isteklerine direnmeye gayret eder. Ayrıca şeytanın saptırma tehlikesi de mevcuttur. Sâlikin nefisine bazı ilhamlar gelebilir. Sâlik, “Hû” zikri ile meşgul olur.

4. Nefs-i Mutmainne: Bu mertebede sâlik kalbinden masivayı çıkarmış, kalbi huzur ile dolmuştur. Bu mertebede “Hak” zikrine devam eder. Birtakım keşf ve kerametlerin de yaşanabileceği bu mertebeye nefis ve şeytanın aldatması mümkündür.

5. Nefs-i Râziye: Bu makâmda sâlikte beşerî sıfatlar yok olmaya başlar. “Hayy” zikri yapılır.

---

⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 190.

6. Nefs-i Marziyye: Bu makâmda Allah sâlikten razı, sâlik de Allah'tan razıdır. "Kayyûm" zikrine devam edilir.

7. Nefs-i Kâmile: Sâlik en üst mertebede olup, kesrette vahdete ulaşmıştır. "Sâlik "Kahhâr" zikri ile meşgul olur. Artık ilahî sırlara vâkıf olmuş, kâmil bir mürşid olma ehliyetine sahip olmuştur.

Netice itibarıyla seyr u sülûk sürecinde sûfî nefsinin tanımayı, onu dizginlemeyi amaçlayarak, kalbi Allah ile itminana ermiş bir şekilde kemale ulaşır.

Kaynak: Ali Bolat , Mehmet Uyar, Muammer Cengiz, *Tasavvuf : tarih-doktrin-tenkit*, Samsun: E Yazı Yayınevi, 2019